

## מריה היפה ואליזבת החכמה

המלכה אליזבת הגדולה הפכה עוד בימי חייה לסמל נערץ של תבונה, שלטון ועוצמה. "בס הגדולה", "המלכה הבתולה". בהיסטוריה נקרא שם התקופה כולה על שמה, התקופה האליזבתנית; כבוד שזכו בו מעט מלכים. בשמה קשור הד הנצחונות האנגליים הגדולים ביותר — מיגור הארמדה הגדולה. אופייני הוא, שהניצחון על הארמדה מתקשר עם שמה, הגם שכמובן לא לקחה חלק פעיל בקרב; שעה שניצחון ימי אחר, גדול לא פחות, קשור לעולמים בשמו של האדמירל נלסון, ולא בשם מלכותי כלשהוא.

התקופה האליזבתנית היתה תקופה גדולה, בחיי המדינה ובחיי הרוח. ליד התקופה האליזבתנית הוא הכוכב הגדול בשמי הספרות האנגלית; מחותניו המוצגים עד היום בעולם כולו ממחישים בפני קהל שונה ומגוון את יסודות המחשבה ותפישת העולם של תקופתו.

אין אור בלא חושך. יש כתמים המעיבים את זהרה של התקופה ואת שמה של אליזבת המלכה. האציל שרכב לתומו בדרכו לחצר המלכות המפוארת והתרבותית, חייב היה לדאוג לליווי נאות של לוחמים נושאי נשק, אם לא רצה ליפול קרבן לשודדים דרכים. עמודי התליה בלונדון מלאו גנבים ורוצחים, מבלי שעובדה זו תסייע לבטיחות האוכלוסיה. ההפיכה האיטית ממשק חקלאי המספק את צרכי עצמו למדינה רבת-צרכים התלויה בסחר חוץ גרמה לנישולם של רבים מאדמתם ומעבודתם; ומאידך גיסא, לפתיחת אפשרויות רבות בפני בעלי היזמה. היתה זו תקופה לשוחרי הרפתקאות, שהגינותם לא תמיד עמדה בניסיון.

אליזבת הגדולה לעיתים הוכיחה עצמה כקטנונית ביותר. נבונה וערומה כאחד, מחושבת וקרה במעשיה, נתונה היתה, כאשה אמיתית, לשגינות ומצבי רוח פתאומיים ובלתי אחראיים. יכלה לתת פקודה ולסתור אותה בהעלם אחד. (ואין הכוונה כאן לפקודות שנוח היה לה שלא לקבל את האחריות עליהן). יכלה לזעוף או להאיר פנים ללא סיבה הנראית לעין. השליטה התקיפה ורבת היזמה סבלה מחוסר כרוני של יכולת החלטה. אולם אלה הן חולשות אדם, חולשות אשה אולי, שאפשר לסלות להן, להעלים עין. לגנותה של אליזבת מובאת על-ידי שונאיה תמיד

פרשה אחת: פרשת מאסרה והוצאתה להורג של מריה סטיוארט, מלכת סקוטלנד. מריה ואליובת — אך לעיתים רחוקות מזמנת לנו ההיסטוריה משחק ראווה נהדר של מלכות מסוג זה. קשה לדמיין ניגודים חריפים יותר מאשר אליובת טיודור ומריה סטיוארט, סיפור דרמטי יותר מאשר ההיאבקות שביניהן. מריה האריסטוקרטית המיוחסת, נצר למשפחת מלכים עתיקה, אשר כותרות המלוכה נופלות לחיקה מבלי שתצטרך אף להושיט ידה להשיגן — ונושרות מראשה שוב באותה קלות; קאטולית, רומאנטית, אימפולסיבית, מקסימה כאשה; אליובת טיודור, אשר אביה הנרי השמיני המפורסם לגנאי הכריז עליה כממורה לאחר שערף את ראש אמה, אנה בולין הנאה, ואשר בשל כך הוצרכה לעבור קשיים וסכנות אין קץ, עד שהגיעה למלוכה; פרוטסטנטית, פוליטיקאית ודיפלומטית ממדרגה ראשונה, "המלכה הבתולה". מריה, הצעירה מאליובת, אינה אלא שריד מיושן מימי הביניים, ואילו אליובת הקשישה הימנה היא באת כוח ההתפתחות החדשה. אליובת עברה את "מגדל לונדון", הכלא המפורסם בדרכה אל המלוכה. לכלא נשלחה ע"י אחותה, מרי "העקובה מדם". מן הכלא עברה למעצר באחת מאחוזותיה, ומשם יצאה לאחר מות מרי בתהלוכה מפוארת ללונדון לטקס ההכתרה. מריה סטיוארט היתה למלכת סקוטלנד בגיל ששה ימים, מלכת צרפת בגיל שבע-עשרה שנה. בגיל שמונה-עשרה, אחר מות בעלה הראשון, פרנסואה השני מלך צרפת, נושר מראשה הכתר הראשון; בגיל עשרים ושש, כאשר היא נמלטת מסקוטלנד ארצה ומלכותה לאנגליה השכנה, נושר מראשה הכתר השני. והשנים הארוכות מגיל עשרים ושש ועד מותה בגיל ארבעים וחמש, שנים בהן נשים אחרות, מאושרות ממנה, מקימות להן בית ומגדלות את ילדיהן, שנים אלו בילתה במעצר שתנאיו הלכו הלוך וקשה, עד לסיום הברור והמובן מאליו: הגרדום. אליובת נפטרה בארמונה בלונדון, זקנה ושבעת ימים, בגיל שבעים, מלכת אנגליה אשר תהילתה מלאה את הארץ. מריה בעלת הרגש והיצרים לא ידעה רסן בהתנהגותה ובמעשיה; תמיד אמרה את העולה על דעתה; ואילו להוציא מלה מפורשת מפיה של אליובת, קשה היה כקריעת ים סוף. ולא זו בלבד, אלא שלאוו דווקא היתה עומדת תמיד בדיבורה. מריה היתה גאוותנית. אליובת היתה שליטה.

יכולנו להוסיף ולהרבות בניגודים — אלא שאין בכוונתנו לעסוק בדמויות ההיסטוריות של מריה ואליובת. כי שתי המלכות המופיעות במחזהו של שילר אינן קרובות יותר לעובדות ההיסטוריות מאשר "הבתולה מאורליאנס"<sup>1</sup> של, המוצאת מות גבורה בקרב, במקום להישרף, כנאה וכיאה, במדורות הכנסייה האנגלית. העובדות בדראמה של שילר, כאמור,

אינן זהות עם מה שנתרחש, במידה והדברים ידועים לנו מתעודות וממסמכים. שאלה אחרת היא מהותן הפנימית של הנפשות הפועלות. הזכרנו את מחזהו של שילר "הבתולה מאורליאנס". העלמה הגיבורה של שילר שונה באופיה מן הדמות המופיעה הן במקורות הצרפתיים והן במקורות האנגליים. כלומר, מתעודות מעריציה ומחרפיה כאחד. במחזהו "מריה סטיוארט"<sup>2</sup> המצב הוא שונה. שתי המלכות מפגינות קיום מסויימים שהיו — או שיכלו להיות — במריה ואליוזבת שפעלו בממש על במת תולדות העמים.

עתה אין מרבים אצלנו לקרוא את פרידריך שילר. תלמידי בית-ספר תיכון קוראים בכיתה את "וילהלם טל", ואינם טורחים לעיין ביצירות נוספות. פעם היה המצב שונה. דורות המשכילים העבריים הראשונים העריצו את שילר מעל לכל סופרי גרמניה. מצויים תרגומים רבים של שירים ומחזות, למן תקופת המאספים הראשונים. כאן, לפחות, גיתה אינו יכול להתחרות בו, בתרגומים המעטים ביחס שזכה להם (כגון פאוסט בלבוש "אלישע בן אבויה", מעשה ידיו של מאיר לטריס). מהי הסיבה להערצה נלהבת זו? יתכן ופורצי הגיטו נתפשו לקסם המטיף הגדול לחרות האדם. יתכן ויוצאי מציאות אפרורית ועלובה נתפשו לקסם הרומאנטיקן הקלאסי, שכתב על נושאים העומדים ברומו של עולם. יתכן ואנשים אלה, שברובם הכירו מחסור קטנוני ומציק, חשו עצמם מתעלים ומזדככים למקרא הסופר שאף פעם לא חדל מן האמונה בטוב ובנעלה. יש להניח, כי דווקא מחזות הנעורים של שילר, שבעיני המשורר היו חשובים פחות מיצירותיו המאוחרות והבוגרות יותר, משכו את המשכילים הראשונים בשל להט הנעורים, רוח ההתלהבות והמרד שבהם. ספק הוא אם מחזה כגון "מריה סטיוארט", המזוכך ושלו יותר ממחזה נעורים כגון "השוודים"<sup>3</sup> והחדור רוח הערצה לדת הקאטולית, היה חביב במיוחד על המשכילים היהודיים.

"מריה סטיוארט" אינו מחזה היסטורי, הגם ששילר שימש שנים כפרופסור להיסטוריה באוניברסיטת ינה. כלומר: המחזה אינו מתבסס על פרטי עובדות. ישנן כמה נקודות בהן המחזה סותר את המציאות ההיסטורית. לדוגמה: המחזה מראה לנו את ימיה האחרונים וסופה של מלכת סקוטלנד. בתקופה זו היתה מריה אשה בת ארבעים וחמש, ויריבתה אליוזבת — קשישה ממנה בתשע שנים. יש לזכור, שאין זו אלא תמונת סיום למערכה שהיתה נטושה עשרות בשנים. במחזה של שילר לא מדובר במפורש על גיל מסויים, אך לפי התנהגות הגיבורות ותגובותיהן הרי הן צעירות הרבה יותר מן הדמויות ההיסטוריות. "מריה סטיוארט" בנוי על שלושה מאורעות,

הבאים ברגע האחרון להפיח תקווה בלב המלכה ואינם אלא מחישים, בסיכומו של עניין, את הסוף המר: הרי הם הקשר של מורטימר להצלת מריה והעלאתה לכס המלכות, אהבת לורד רוברט דודליי, הרוון לסטר, למריה, ופגישת שתי המלכות היריבות. בשלושת המוטיבים הללו יש מתח דראמטי רב; מגיע הרגע בו הצופה, למרות שגורלה של מריה הסקוטית ידוע לו היטב, מקווה אף הוא, למרות ידיעתו הברורה, לסוף טוב; אבל — שלושת הנושאים כאחד אינם אוטנטיים. מורטימר הוא דמות פיקטיבית בהחלט. שילר אף דאג לבל יזהוהו עם בבינגטון, הקושר ההיסטורי, ומזכיר כמה פעמים במחזה את שמו של בבינגטון שהוצא להורג, כשמו של אדם מסויים מאוד, בעל זהות נפרדת, שכבר אינו בחיים בתקופה המתוארת. פרשת הרוון לסטר רחוקה מאוד מן המציאות. לסטר היה מאהבה או ידידה של המלכה אליזבת — טיב היחסים המדויקים שביניהם לא הוברר מעולם, למגינת לבם של ההיסטוריונים והולכי הרכיל. היחסים הקרובים שבין השניים נמשכו שנים רבות, למעשה עד יום מותו של לסטר. זעמה ועלבונה של אליזבת שעה שלסטר התחתן, והוא כבר בגיל העמידה, מוכיחים יחסים הדוקים, הגם שיש לציין כאן, כי אליזבת התנגדה כמעט תמיד לנישואי אנשי החצר שלה. אולם אף נישואי המאוחרים של לסטר לא הרחיקו את לב המלכה מעליו לזמן ארוך. שמו של הרוון לסטר הווכר בשעתו ע"י אליזבת כזה של בעל מתאים למריה סטיוארט. היה זה שנים רבות לפני המסופר במחזה. קשה לדעת מה היו כוונותיה של אליזבת בהצעה מזוהר זו. האם רצתה להושיב על כס מלך סקוטלנד אדם הנאמן לה? האם רצתה לפצות את לסטר על כך שלא נישאה לו בעצמה ולעזור לו להשיג מלכה אחרת? האם בכלל סבורה היתה כי מריה היפהפיה תסכים לקבל בתור בעל מאהב של אליזבת, אליזבת אשר מריה אמנם לא יכלה להתחרות עמה בחכמת השלטון, אך ודאי שיכלה להכותה בהתחרות על קסמי אשה? מלבד זאת, אליזבת היתה תמיד מהזיקה את לסטר בקרבתה, ולא אבתה להיפרד ממנו. האם באמת רצתה להרחיקו מחצרה, ולוותר על נוכחותו? ושמא הציעה את שמו של רוברט דודליי אך כדי להעליב את מריה, במטרת חיפוש עילה למריבה גלויה? מחשבותיה ותכנותיה של אליזבת טיודור מעולם לא היו ברורות ושקופות כאלה של מריה סטיוארט. גם כיום יקשה עלינו לרדת לסוף דעתה. מכל מקום, רוברט דודליי היה הנהנה העיקרי מן התכנית, מאחר ואליזבת נתנה לו בהזדמנות זו את התואר "הרוון לבית לסטר", שם עתיק ונכבד ביותר שעד עתה רק קרובי דם לבית המלכות נשאוהו על דגלם בגאון. אליזבת כיבדה את לורד דודליי בתואר הנכבד, למען יהא ראוי לנישואין מלכותיים.

## מריה היפה ואליזבת החכמה

אך נחזור נא למחזה. הרוזן לסטר מתאהב במריה הבזויה, המושפלת, לאחר שדחה מפניו, לפני שנים את מריה המלכה. הוא רוצה לפעול לשחרורה. מאין לו עוז ואומץ הוא מנסה להשיג את מטרתו בחנופה למלכה אליזבת. כאשר מתגלים קשריו עם מריה, הוא ממחר להכתיש הכל ונותן ידו לעוכריה. בעומרו פנים מול פנים עם מריה ההולכת לקראת מותה, מתעוררת בו חרטה נוראה על מעשהו השפל והפחדן. כל הישגיו בחצר אליזבת שוב אינם כדאיים לו, והוא נמלט אל צרפת, הארץ אשר אהדתה נתונה היתה תמיד למריה סטיוארט. עד כאן המחזה. במציאות אין כל ראייה לכך, שלסטר נפגש אי-פעם עם מריה סטיוארט. אשר לתמיכה בה ובדרישותיה — ענין זה מופרך מעיקרו. מריה שימשה כלי משחק בידי הקאתולים, שרצו להחזיר את אנגליה למרות הכנסייה, ואילו הרוזן לסטר היה אחד הפרוטסטנטים הקיצוניים. למען סיעה זו פעל רבות אצל אליזבת, שלא נטתה לקיצוניות מטבעה, והצטיינה תמיד בזהירות רבה. לסטר היה האיש שעמד בראש הצבא האנגלי שגשלה לעזרת ארצות השפלה הפרוטסטנטים, שהתמרדו כנגד ספרד הקאתולית. לוא הקושרים היו מצליחים, לו מריה היתה הופכת למלכת אנגליה והדת הרשמית שוב היתה חוזרת להיות קאתולית, הרי היה לסטר אחד הראשונים שהיו עולים לגרדום.

מדוע השתמש שילר, אם כן, בדמותו של לסטר? הסיבה ברורה: רבים מאוד היו הגברים שהעריצו את מריה סטיוארט. גלריה גדולה ורבת אוכלוסין עמדה לרשות המשורר, — אך כוונתו היתה להפגיש את מריה עם מאהבה של אליזבת דווקא. המחלוקת בין שתי המלכות עוברת בכך מן השטח המדיני לשטח שבין אדם לאדם. שוב אין אלו שתי מלכות, אלא שתי נשים הנלחמות על הבכורה, — ואף כאן, כבכל השאר, עולה מריה לאין ערוך על אליזבת. המתח הדראמטי שהושג ע"י השימוש בדמותו של לסטר דווקא, לא היה מתעורר ע"י הזכרת דמות אחרת.

נקודת שיא במחזה היא הפגישה שבין אליזבת ומריה. למעשה, לא התקיימה פגישה כזאת מעולם. מריה ביקשה מדי פעם מאליזבת להיפגש עמה, אולם אליזבת נמנעה מלקיים את רצונה זה, הגם שפעמים מספר נתנה לאסירה הבטחות מעורפלות. ברור שלאליזבת לא יכלה לצמות כל תועלת מפגישה כזו, שעה שמריה, הנתונה לחסדי אנגליה, קיוותה להשגת הבנה כל שהיא. ללא כל קשר לדיוק העובדתי, הפגישה בין השתים היא הקטע רב הרושם ביותר במחזה, ואף האמיתי ביותר מבחינה פסיכולוגית. אליזבת הבאה ליהנות ממראה קורבנה, רוצה להשפיל את מריה עד הסוף. היא רוצה להוכיח לעצמה, לאחר שנות דאגה וקנאה, כי היא היא העולה

על מריה, מכל הבחינות. צבועה ומלאה תככים, מבקשת להרע אך נזהרת ביותר לבל תיתפש, אכזרית תחת מסווה של צדקה, היא מאבדת דווקא הפעם את חוש המידה. כאן, מול האסירה חסרת הישע, היא נותנת ליצריה פורקן שאינה יכולה להרשות לעצמה בחצר המלכות. התנהגותה של אליזבת בסצינה הנזכרת הולמת להפליא את אופיה, כפי שנתפס ע"י המשורר. "המלכה הבתולה" החוששת תדיר ל"מה יגידו הבריות" מראה את טיבה האמיתי בפפני יריבה כנועה ההולכת למות. עם זאת, ברור שאליזבת, שאינה טפשה כלל ועיקר, אינה משלה עצמה בקשר להשוואה בינה ובין מריה, כאשר מול אשה. יש להניח כי ההכרה המוחצת ביופיה הבלתי רגיל של מריה היא הסוחטת מפיה של אויבתה מילות חרפה זולות וגסות. וכאן נכשלה החכמה, הזהירה: היא עברה את הגבול. מריה מוכנה להיכנע, אך רק עד לגבול מסויים. לשמע דיבוריה המעליבים של אליזבת, היא זוקפת את ראשה בגאון ומשמיעה לזו האחרונה מילים, שאיש לא העז עד כה לאמרם לה בגלוי — על כל פנים, לא מאז הגיעה לכס המלכות. נוכחותו של לסטר בפגישה — הוא הוא ששכנע את אליזבת לבוא, בקוותו לתוצאות טובות מן הפגישה — מדרבנת את שתי היריבות לקיצוניות יתרה. כל אחת מגסה לזכות בפניו. ואליזבת, האשה שנפגעה, תגיב באכזריות ובמהירות, שעה שאליזבת המלכה שנפגעה בשל דרישותיה המדיניות של מריה, עדיין עלולה להסס.

למען הדיקו ההיסטורי עלינו להוסיף, שאם אמנם לא נתקיימה הפגישה מלאת ההוד בין המלכות, הרי מריה השבויה כתבה לאליזבת, זמן מה לפני הוצאתה להורג, מכתב מעליב ביותר. היא אינה מחרפת במישרין; לא, מריה סטיוארט האריסטוקרטית תמיד שמרה על התנהגותה למופת, מה שאין לומר על אליזבת הפלביית יותר; מריה רק כותבת, שהיא חוזרת על שמועות רעות המהלכות על מלכת אנגליה, ורוצה רק לעוץ "לרעותה החביבה" להתגונן מפני שמועות אלה. ועתה היא חפשיית לחזור על "השמועות": אלה מתרכזות, כמובן, סביב נושא פיקנטי ושרוי במחלוקה — הבתוליות המפורסמת של המלכה. והולכי הרכיל אומרים, שהגורם לצניעות זו הוא מום גופני; אמנם המלכה נראית כשהיא חומקת בלילות לחדרי אנשי חצר צעירים ממנה בהרבה, מגסה למצוא רוויה לתשוקותיה, אשר הטבע מונע בעדה מלקבל.

עלינו להודות, כי תיאורו של שילר יפה יותר.

הזכרנו את פרשת מורטימר. כאמור מורטימר לא היה קיים במציאות; מאידך גיסא, הרי מורטימר הוא מעין אינקרנציה של כל אותם צעירים הזויים ונלהבים, שניסו לתת ידם למריה סטיוארט. מורטימר הוא דמות

מריה היפה ואליזבת החכמה

דראמטית במיוחד, באשר אינו קאתולי מלידה, אלא פרוטסטנט שנתקאתל; דווקא משום כך, הוא נלחם במשנה להט לאמונתו החדשה, כדרך הגרים. האהבה האלוהית והאהבה האנושית נתערבבו אצלו זו בזו; במריה סטיוארט הקאתולית הוא רואה את בבואת מריה האלוהית. הפגישה עם לסטר, האהוב את מריה בצורה רגילה יותר ומבולבלת פחות, משפיעה לרעה על טהרתו של העולם חסר הניסיון. לתדהמתה של מריה, הוא נותן בפגישה הבאה עמה פורקן לרגשותיו. מריה שבעה מאורעות אהבה סוערים. היא אינה חפצה ואף אינה מאמינה עוד בלהט נעורים, בהתלהבות ובסערת רגשות. בחירתה, על כן, לסטר — טעות נוספת בדרך רצופת משגים. עד כמה שנוכל לשפוט עתה על פי תעודות של התקופה, היתה מריה סטיוארט אשה בעלת קסם מאגי כמעט. דם צעירים רבים נשפך למענה, — ובמקרים רבים, ללא אשמתה. היא עצמה היתה קרבן לאהבתה הסוערת אל בוסוול, ובשל אהבה זו איבדה את מלכותה. אגב, אם אליזבת האשימה תכופות את מריה בשותפות ברצח דרנליי, בעלה, שצריך היה להגותו מן המסילה למען נישואין חדשים עם בוסוול — מוזר במקצת זעמה המוסרי של מלכת אנגליה. שכן בתקופת שיא ידידותה עם לסטר, נמצאה אשתו הראשונה של זה בבוקר בהיר אחד בביתה, כשמפרקתה שבורה. אך אליזבת ידעה תמיד להיראות באור חיובי — מלבד בפרשת מריה סטיוארט.

אין דברינו אלא באים להוכיח, שאם מורטימר לא היה ולא נברא, הרי מתאימה דמותו לתולדותיה הרומאנטיים של מלכת סקוטלנד האומללה, שיופיה המיט עליה אך אסון.

גולת הכותרת של המחזה, אבן הכיפה המחזיקה את הבנין, הוא וידיה האחרון של מריה. במציאות מנעו ממנה באכזריות את עידוד הכנסיה האחרון, החשוב כל כך לבני האמונה הקאתולית. גם אצל שילר לא מופיע כהן, אלא אדם חילוני שקיבל את לחם ויין הקודש מן הקרדינל הצרפתי. מריה מתוודה על חטאיה, ועם מירוק החטאים מנשלת את חול-שותיה האנושיות. בחטא כבד, עקוב מדם, היא מודה: שותפות בעקיפין ברצח דרנליי. המשורר, אם כן, אינו מאמין במריה חפה מפשע. הוא מאמין במריה חוזרת בתשובה. הוא רואה בה אשה ששכחה את חוקי המוסר והצניעות בלהט יצרית, ואשר בשנות הסגר ובדידות בכלא מרצה את עוונה ומוותרת מרצון על העולם הזה. הכפייה החיצונית הופכת לבסוף לצו פנימי. מריה יוצאת מן המאבק וכולה זכאית.

לא כן אליזבת. היא גברה בעזרת הכוח האלים, לא בזכות מעלותיה. וכאן מסתברת לנו עוד נקודה בווידי של מריה: אמרנו כי מריה מודה

בחטא כבד אחד. אשמה שניה היא מכחישה בכל תוקף: היא נשבעת כי מעולם לא היתה שותפה בידיעה בכל קשר שהוא כנגד המלכה אליזבת. מריה נשפטת למוות בפני בית דין של האצולה האנגלית, באשמת השתתפות בקשר בבינגטון המפורסם, שמכוון היה להרוג את אליזבת ולהכתיר את מריה במקומה. והנה, אם מריה היתה חפה מפשע, הרי שאליוזבת העמיסה אשמה גדולה על עצמה. לפי רמזים שונים במשך המחזה אכן מסתבר לנו, שאליוזבת ידעה את האמת. ואם המחזה מסתיים בהודרכותה השלמה של מריה, הרי אליוזבת שוקעת ביוון הטיט של השקר והכזב. ההיסטוריה, שאינה פועלת תמיד על פי חוקי המוסר, הצדיקה את מעשיה של אליזבת. שילר, בחתירתו המתמדת לקראת הגעלה, יצר בקסם לשונו מציאות אחרת.

דצמבר, 1960.

#### ה ע ר ו ת

1. Friedrich Schiller : Die Jungfrau von Orleans, 1801.
2. Friedrich Schiller : Maria Stuart, 1801.
2. Friedrich Schiller : Die Räuber, 1781.